

COLLECTIEVE WOONVORMEN IN DE SOCIALE HUURSECTOR

SAMEN ZELFSTANDIG

Ouderenhuisvesting nieuwe stijl

VOORWOORD

Kwaliteit van leven

Vrijheid, eigenwaarde en zelfstandigheid. Dat is wat wij al onze huurders gunnen. Voor senioren is dit echter niet altijd vanzelfsprekend geweest. In tegenstelling tot wat lange tijd is gedacht, is een groot deel van onze ouderen heel goed in staat om zelf de regie te houden over zijn of haar eigen leven. Soms tot op hoge leeftijd.

Wij hebben ook ervaren dat een community, een gemeenschap, in sterke mate bijdraagt aan de kwaliteit van leven. Regelmatig contact met leeftijdgenoten, het ondernemen van leuke dingen en elkaar soms ook helpen. Dat vormt niet alleen een tegenwicht tegen eenzaamheid, het maakt het leven van senioren simpelweg veel zinvoller en aangamer.

In dit magazine willen wij aan de hand van verschillende voorbeelden laten zien wat collectief wonen oplevert voor de mensen die al in dergelijke gemeenschappen leven. Daarnaast brengen we graag voor het voetlicht welke belemmeringen wij tegenkomen bij het faciliteren van collectieve woonvormen binnen de sociale huursector. Het gaat dan specifiek om passend toewijzen en het financieren van de essentiële gemeenschappelijke ruimte in communities van senioren. We willen meer flexibiliteit om sociale en middensegment huur te mengen. Dat moet ons helpen ouderen op veel grotere schaal hun eigen communities vorm te laten geven. Op een manier die het beste bij hen past.

Peter Boerenfijn, Habion

Cees van Boven, Woonzorg Nederland

Marien de Langen, Stadgenoot

LEVENSVREUGDE VAN BEWONERS

Groeiende populariteit van collectief wonen

Steeds meer Nederlanders blijven tot op hoge leeftijd gezond en actief. Daarbij neemt de behoefte toe aan woonvormen in een community: zelfstandig wonen met gelijkgestemden.

Dat het aantal senioren in de komende decennia toeneemt, mag geen verrassing zijn. In 2040 kent Nederland naar verwachting zo'n 4,7 miljoen 65-plussers, ruim een kwart van de bevolking. Een derde van de 65-plussers, anderhalf miljoen mensen, is dan 80 jaar of ouder. Het aantal 65-plussers blijft vervolgens naar verwachting stabiel tot 2060.

Senioren zijn daarmee in toenemende mate een factor van betekenis op de woningmarkt. Een deel van deze groep zal in een eigen woning blijven wonen totdat dat fysiek niet meer mogelijk is. Anderen zijn genooddaakt in een verzorgingshuis te leven. Collectieve woonvormen zijn voor een groeiende groep senioren een alternatief: zelfstandig wonen met gedeelde voorzieningen en met zorg in de buurt. Ook al ontbreken exacte cijfers, de Landelijke Vereniging Gemeenschappelijk wonen

van Ouderen (LVGO) schat dat Nederland inmiddels al tussen de vier- of vijfhonderd woongemeenschappen voor vijftigplussers telt.

Een collectieve woonvorm kan een aantrekkelijk alternatief zijn voor senioren als de kinderen het huis uit zijn, de eerste fysieke gebreken zich aandienen of men minder aansluiting vindt bij de buurt. Een sociaal kader waar bewoners gemakkelijk contact met elkaar maken, elkaar helpen en vooral samen leuke dingen kunnen doen. Dat kan natuurlijk zonder directe verbindende factor, maar er zijn inmiddels vele voorbeelden in Nederland te vinden van collectieve woonvormen waarbij een gedeelde interesse, levenswijze, seksuele voorkeur of etnische achtergrond de gemene deler vormt.

Gedeelde interesses

De term collectieve woonvorm kan de associatie oproepen van de alternatieve jaren zeventig. Dat was ook een bloeitijd voor gemeenschappelijk wonen maar de

bewoners van collectieve woonvormen van de eenentwintigste eeuw zoeken hun eigen balans tussen de nodige privacy en gemeenschappelijkheid. De essentie is dat bewoners elkaar gemakkelijk op kunnen zoeken en gezamenlijk activiteiten kunnen ondernemen als zij daar behoefte aan hebben. In het Amsterdamse Shaffy Huis bijvoorbeeld wonen oudere en jongere kunstenaars in een gebouw. Zij kunnen hun interesse niet alleen gemakkelijk delen, in de gemeenschappelijke ruimte bestaat ook de mogelijkheid om die te etaleren. Door middel van exposities, voordracht en gesprek. Op die manier kan een gemeenschap ontstaan op een manier zoals de bewoners dat zelf willen en invullen. Voor wie door fysiek ongemak op een gegeven moment minder gemakkelijk de deur uit kan, verhoogt de nabijheid van gelijkgestemden de kwaliteit van leven. En daarmee wordt tegelijkertijd het risico op het tegenovergestelde, namelijk eenzaamheid, beperkt.

Groeiende markt

Ook voor senioren die vol in het leven staan en met gemak de wereld rondreizen kan gemeenschappelijk wonen een toegevoegde waarde hebben. Dat blijkt ook wel omdat senioren regelmatig bij hun woningcorporatie

aankloppen met de vraag om te helpen een woongemeenschap te vestigen. Het blijkt ook uit initiatieven om letterlijk een gezamenlijk woongebouw te bouwen door middel van collectief particulier opdrachtgeverschap (CPO), waarvan de Knarrenhof – vernoemd naar de legendarische Krasse Knarren van Van Kooten en De Bie – in Zwolle inmiddels een nationaal bekend voorbeeld is. En tegenwoordig zijn er ook projectontwikkelaars die woongemeenschappen voor actieve senioren als een interessante markt zien. Het Schiedamse ParkEntree is een voorbeeld van zo'n senioren-gemeenschap. Toekomstige bewoners Marian en Vincent de Graaff, beide in de zeventig, kochten daar een woning en vinden juist het gemeenschappelijke karakter van belang: "Wij zijn echt voor de toegevoegde waarde van een gemeenschappelijke ruimte gegaan, waar we met andere bewoners leuke dingen kunnen organiseren. Wij zijn niet zo van de geraniums. En van zappen houden we ook niet. We werken allebei nog omdat we niet willen stoppen, maar dat zal ooit toch een keer ophouden. Het is dan heel prettig om andere mensen om je heen te hebben. Om uitstapjes te maken, kookcursussen te organiseren of naar een muziekkuitvoering te gaan."

Modern ouder

Waar het bejaardenhuis van voorheen vooral gericht leek op zorg en efficiëntie, is het nieuwe wonen voor senioren veel meer gericht op ontmoeten en genieten. En elkaar helpen, als dat nodig is. Het moderne ouder worden is gericht op kwaliteit van leven. De spruitjeslucht van het voormalige bejaardenhuis is hier ver weg. De nieuwe woongemeenschappen voor senioren staan ook niet op zichzelf. Zij maken vaak ook onderdeel uit van de omgeving. Moderne collectieve woonvormen voor senioren leggen juist de verbinding met de omliggende wijk. De deuren worden daarvoor steeds vaker nadrukkelijk opengezet. En er ontstaan ook meer gemengde woonvormen, waar verschillende generaties in een gebouw of complex wonen.

Het nieuwe ouder worden, in een community, draagt niet alleen bij aan kwaliteit van leven voor de senioren zelf, het draagt ook bij aan een ander maatschappelijk probleem. Zo zullen senioren sneller bereid zijn kleiner te gaan wonen als zij daar andere woonkwaliteiten voor terugkrijgen. Als aantrekkelijke woonomgevingen voor senioren gecreëerd worden, komen voor jonge gezinnen ook meer grote woningen beschikbaar. Of dat nu in de koop- of (sociale) huursector is. Juist in een periode waarin het aantal senioren toeneemt ligt hier op meerdere vlakken een kans.

Meer collectieven

Ondanks de toenemende populariteit van collectieve woonvormen voor senioren, weten veel ouderen nog onvoldoende wat de mogelijkheden op dit vlak zijn. De woningcorporaties Habion, Stadgenoot en Woonzorg Nederland willen gemeenschappelijk wonen voor

de sociale huursector in ieder geval verder stimuleren. Niet in de laatste plaats vanwege de levensvreugde die dit voor de bewoners betekent. De drie corporaties zijn ook al langere tijd actief op dit vlak en hebben diverse locaties met woongemeenschappen voor senioren in portefeuille. Zij willen deze manier van wonen voor en met senioren in de sociale huursector graag verder uitbreiden, maar lopen daarbij wel op tegen verschillende belemmeringen op het vlak van onder meer financiering van gemeenschappelijke ruimtes en passend toewijzen.

In dit magazine komen verschillende voorbeelden van collectief wonen voor senioren in de sociale huursector aan bod. Daarnaast kijken we ook naar manieren om collectief wonen in de sociale huursector te vergemakkelijken. En geeft Hugo de Jonge, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zijn visie op collectief wonen voor senioren.

bronnen en verder lezen:

Woondromen 55+ –
Kees Penninx en Yvonne Witter

Collectieve woonvormen voor ouderen –
Katja Rusinovic, Marianne van Bochove en Jolien van de Sande

Wordt collectief wonen de nieuwe trend? –
Beatrijs Ritsema, HP De Tijd

Inclusief ontwikkelen als toekomstperspectief –
Joost Zonneveld, Ruimte + Wonen

INTERVIEW: OUDERENHUISVESTING NIEUWE STIJL

‘Samen zelfstandig’

Corporaties moeten vaker een rol spelen in het ontwikkelen van nieuwe collectieve woonvormen voor ouderen, vinden Stadgenoot, Habion en Woonzorg Nederland. Maar wetten, stelsels en regels zitten de sociale sector in de weg om ouderen goed en makkelijk samen zelfstandig te laten wonen.

Vergrijzing is in Amsterdam heel lang over het hoofd gezien, zo zegt Marien de Langen, bestuurder van Stadgenoot. “We hebben lange tijd vooral het gebrek aan huisvesting voor jongeren en het vertrek van gezinnen uit de stad belangrijk gevonden, maar ook bij ons wordt vergrijzing steeds meer een kwestie.” Volgens hem is een tragische toestand gaande. “We willen een participatiesamenleving, maar tegelijkertijd is sprake van ernstige vereenzaming. Die twee dingen komen niet bij elkaar.”

Onvoldoende visie

Volgens Cees van Boven, bestuursvoorzitter van Woonzorg Nederland, zien veel gemeenten het probleem nog niet. “Wij maken als landelijke organisatie voor ouderenhuisvesting in de helft van alle Nederlandse gemeenten prestatieafspraken. Hooguit tien of vijftien procent van hen heeft een visie op ouderenhuisvesting.”

Terwijl voor veel ouderen, zo benadrukt Peter Boerenfijn, directeur van Habion, een passende woning niet voor

handen is. “Een oudere bewoner van een portiek-etage flat redt zich prima, totdat hij zijn heup breekt. Daarna ontbreekt het aan een goed antwoord.” Het is, zo vult Van Boven aan, niet alleen een kwestie van het ontbreken aan een comfortabele woning. “Het gaat ook om het ontbreken van de juiste zorgverlening. Vanuit Europees perspectief kent onze ouderenzorg een hoog niveau, maar in de uitvoering gaat het vaak mis. De huishoudelijke hulp is teruggebracht naar twee uur resultaatgerichte zorg. De foto’s van de kinderen en kleinkinderen mogen niet langer op het dressoir staan, want dat houdt de schoonmaak te veel op.”

Autonome mensen

Boerenfijn en Van Boven benadrukken zeker niet terug te willen naar oude tijden.

De Wet op de Bejaardenoorden van eind jaren vijftig van de vorige eeuw zorgde voor hospitaliserende rustoorden waar iedereen op precies dezelfde manier werd behandeld. De samenleving kan gezien de ‘tsunami aan

CEES VAN BOVEN

'Nieuwe arrangementen voor wonen, zorg, welzijn en dienstverlening'

ouderen' de hoge kosten van die klassieke verzorgingshuizen ook niet meer dragen. "Maar de gedachte dat al die ouderen zo lang mogelijk thuis kunnen wonen is een beleidsdenkfout," aldus Van Boven. De Langen is het daar mee eens. "Langer thuis wonen is een doctrinefout, maar het uitgangspunt autonome mensen privacy te bieden en zo lang mogelijk zelfstandig te laten wonen deugt wel. Community-vorming met gelijkgestemden kan vervolgens behulpzaam zijn om voldoende zingeving te creëren."

Het realiseren van nieuwe collectieven mag zich volgens De Langen niet beperken tot de koopsector of de beleggerswereld. Ook corporaties moeten dat soort verbanden bevorderen. Dat past, zo zegt Boerenfijn, ook goed bij wat nodig is. "Wij vragen ouderen al langere tijd wat ze zelf graag willen. De antwoorden wijzen telkens in dezelfde richting: mensen willen comfortabel wonen en op een aangename manier, zonder hospitalisering door leven. Een oudere van ver in de negentig begrijpt daarbij echt wel dat zich beperkingen aandienen. En ook belangrijk: ze willen tegen het einde van hun leven niet nogmaals verhuizen."

Wat kunnen woningbouwcorporaties daarbij betekenen? De droom van De Langen is dat 'ouderen die ergens wonen, makkelijk met elkaar kunnen verklonteren tot nieuwe collectieven'. "Wij zouden moeten regelen dat ouderen die op verschillende plekken in een complex van ons wonen, tamelijk makkelijk zich om elkaar

kunnen bekommeren en eenvoudig gezamenlijke activiteiten kunnen ondernemen."

Nieuwe woonvormen

Van Boven denkt daar niet anders over. "Het gaat erom passende woonvormen te ontwikkelen waarbij nieuwe arrangementen kunnen ontstaan voor wonen, zorg, welzijn en dienstverlening." Woonzorg Nederland is betrokken bij een groot onderzoek om duidelijk te krijgen welke positieve invloed de introductie van nieuwe woonvormen kan hebben op de ontwikkeling van de zorgkosten. Hij is er van overtuigd dat 'een onsje meer welzijn kan leiden tot een kilo minder zorgkosten'. Boerenfijn ziet dat beeld bevestigd in Huis Assendorp in Zwolle. "Mensen hebben aandacht voor elkaar. Ze zoeken elkaar op en zijn elkaar tot steun. En de zorgkosten zijn met dertig procent gedaald."

Wat zit de vorming van nieuwe collectieven onder de hoede van corporaties in de weg? Boerenfijn wijst allereerst naar de corporatiewereld zelf. "We zitten ons zelf in de weg. Corporaties mijden risico's. Maar willen wij vooral alle vinkjes binnenhalen? Of willen we kwetsbare ouderen helpen?" Ook Van Boven vindt dat corporaties wel wat meer uit hun schulp mogen kruipen. "Niemand zal ons verketteren, als we samen met zorgpartijen en gemeente in de ondersteuning van ouderen ook de kant van welzijn op gaan."

MARIEN DE LANGEN

'Als gelijkgestemden bij elkaar worden gebracht, dan komen ze in hun kracht'

PETER BOERENFIJN
'Mensen willen comfortabel wonen en op aangename wijze door leven'

Praktische knelpunten

De Langen wijst op een aantal praktische knelpunten. "Onze wet- en regelgeving is helemaal ingericht op individuele verhuringen. Heel snel ontstaat discussie over bijvoorbeeld de financiering van zo'n gemeenschappelijke ruimte. De Autoriteit Wonen vindt dat geen probleem als zo'n ruimte zich onderin een complex bevindt, maar is die voorziening aan de overkant van de straat dan is dat wel een probleem. Het faciliteren en exploiteren van gemeenschappelijke ruimten moet veel beter worden verankerd."

Stadgenoot heeft ook ervaren dat de regels rond passend toewijzen in de weg kunnen zitten. "Wij bieden in het Shaffy Huis onderdak aan een groep gelijkgestemde kunstenaars. Een tweetal van hen heeft een wat hoger inkomen en komt niet in aanmerking voor een sociale huurwoning. Voor hen hebben we een oplossing bedacht in onze niet-DAEB-tak, maar dat geschuif tussen DAEB/niet-DAEB is te bespottelijk voor woorden." Habion herkent dat beeld. Boerenfijn vindt dat bij ouderen de zorgvraag boven de regels voor passend toewijzen zou moeten gaan. Zijn corporatie heeft het voornemen daarover te gaan procederen tegen het Rijk.

Gemeentelijke regels over woonruimteverdeling kunnen eveneens belemmerend werken, heeft Stadgenoot ondervonden. "Amsterdam is een overdrukgebied. Er zijn lange wachtlijsten voor een sociale huurwoningen.

De verdeling van de schaarse woningen moet rechtvaardig verlopen, maar juist bij collectieve woonvormen is het belangrijk dat mensen bij elkaar passen. Als gelijkgestemden bij elkaar zijn, dan worden ze in hun kracht gebracht. En dan kan het zijn dat iemand 'voorpiept', maar we moeten wel enige flexibiliteit hebben."

Wonen of zorg

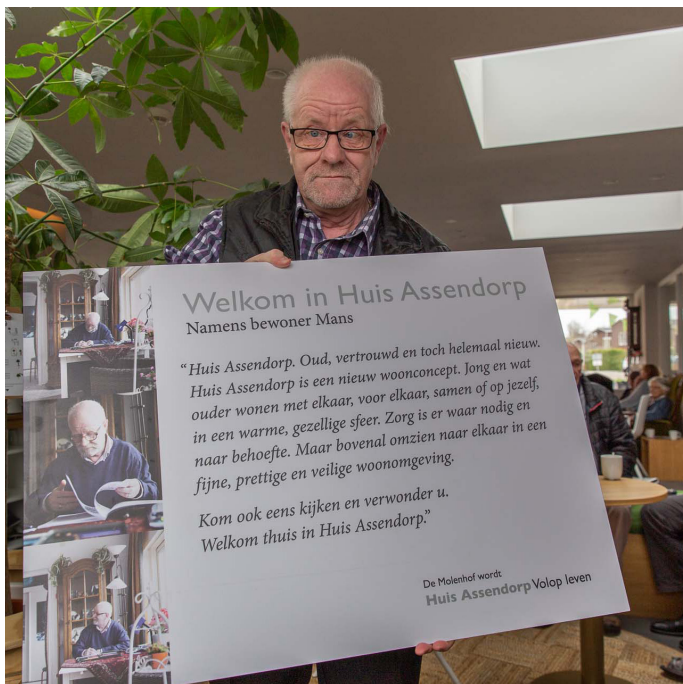
Als het gaat om regelgeving na de scheiding van wonen en zorg, dan loopt de overheid volgens Boerenfijn achterop bij de praktijk. En dat baart hem echt grote zorgen. "Een verzorgingshuis moet over een installatie ter voorkoming van legionella beschikken. Als we vervolgens zo'n gebouw ombouwen naar zelfstandige woonunits, dan moet die installatie worden ontmanteld. Voor de brandmeldinstallatie geldt hetzelfde. Bij zelfstandige woningen is doormelding naar de brandweer niet toegestaan. Maar we hebben het wel over dezelfde kwetsbare mensen."

Ook de zorgsector weet zich niet altijd raad met de introductie van nieuwe woonvormen, zegt Van Boven. "De zorgsector is een systeem geworden dat werkt als een bedrijf. Regels bepalen welke zorg mag worden geboden. Maak via andere contractvormen zorgorganisaties verantwoordelijk voor zorg en welzijn in een bepaalde buurt, meet de uitkomst en zorg voor voldoende verantwoording, maar stop met al die protocollen; laat zorgverleners simpelweg doen wat het beste is." Hij heeft de indruk dat zorgkantoren bereid zijn een dergelijke beweging te maken.

Zelfredzame generatie

Boerenfijn verwacht ook dat de komende, meer zelfredzame generatie vaker het heft in eigen hand zal nemen. "Het eigendom van een gebouw ligt dan bij een corporatie, maar het eigenaarschap bij een coöperatie. Vanuit dat eigenaarschap kunnen zij zelf de gewenste diensten organiseren en een passende zorgaanbieder uitzoeken."

Met het oog op een betere kwaliteit van leven moet makkelijker van regelgeving op het terrein van wonen en zorg kunnen worden afgeweken. De Langen, Boerenfijn en Van Boven zijn daarom voorstander van de introductie van een speciaal label. "Noem het: connect project. Stel ouderen in staat zelf meer de regie te voeren over hun woon- en leefomgeving", aldus De Langen.

Huis Assendorp, Zwolle

"Huis Assendorp. Oud, vertrouwd en toch helemaal nieuw. Huis Assendorp is een nieuw woonconcept. Jong en wat ouder wonen met elkaar, voor elkaar, samen of op jezelf, in een warme, gezellige sfeer." Dit is hoe bewoner Mans Hofman (67), actief in de bewonerscommissie, Huis Assendorp ziet en hoe het op een groot bord in de hal staat geschreven.

Mix van bewoners

Het voormalige verzorgingshuis De Molenhof, is recent omgebouwd naar een seniorencomplex met zelfstandige woningen. "De mix van bewoners maakt het huis bijzonder," zegt Hofman, "er wonen hier ouderen, maar ook mensen die nog niet met pensioen zijn en nog volop in het werkende leven staan. En tien procent van de bewoners bestaat uit jongeren." "Je ziet jong en oud ook samen dingen doen zoals samen fietsen op een duo-fiets, de jongeren organiseren regelmatig op zondag een borrelmiddag en er wordt samen gekookt. Dat gebeurt spontaan."

Initiatief

Huis Assendorp bevindt zich in een overgangsfase, zegt Hofman. "De mensen die hier al langer wonen, zijn gewend dat zij activiteiten aangeboden krijgen, maar het mooie van Huis Assendorp is dat we juist zelf initiatief kunnen nemen." En dat gebeurt ook al. "Er is een actief groepje bewoners dat de tuin wil gaan bijhouden, anderen organiseren een kerstdiner of paasbrunch. Mijn vriendin is gastvrouw tijdens de koffieochtend vlakbij

de ingang van het huis. Mensen die van buiten komen, voelen zich dan direct welkom. Aan de schilderclub op woensdagochtend doen bijvoorbeeld ook mensen van buiten het huis mee."

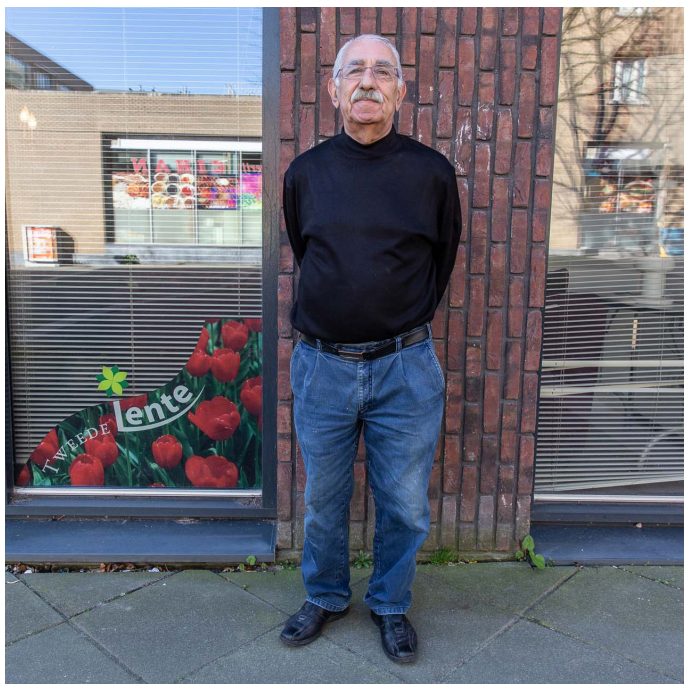
Geen bejaardenhuis

Van de oude sfeer van een bejaardenhuis is niets meer te merken. "Het is dan ook heel prettig dat medewerkers van de zorgorganisatie die aan Huis Assendorp verbonden is, in eigen kleding lopen. En een receptie hebben we ook niet want dat geeft weer het beeld van een verzorgingshuis. Er wordt nagedacht over een infopunt dat past bij het zelfredzaam ouder worden in een actieve gemeenschap die in Huis Assendorp aan het groeien is. Je ziet dat bewoners elkaar meer helpen. Door een boodschap voor iemand mee te nemen en met het klusteam dat we willen beginnen om kleine reparaties bij bewoners thuis te doen. Dat dit soort dingen ontstaan is geweldig leuk."

'De mix van bewoners maakt het huis bijzonder'

Vrijheid en eigenwaarde

Habion heeft verzorgingshuis De Molenhof in samenwerking met bewoners recent omgetoverd in een woongebouw. Het uitgangspunt is dat 'senioren willen leven in een omgeving die draait om zelfstandigheid. Waar je elkaar ontmoet en iets voor elkaar betekent.' Bewoners kunnen er, zo nodig ook verzorgd worden, zodat verhuizen niet meer nodig is.

De Tweede Lente, Amsterdam

Langzaam druppelen de bewoners van woongroep Tweede Lente de gemeenschappelijke huiskamer binnen. De Turkse ouderen, veelal in de jaren zestig naar Nederland gekomen om hier te werken, tonen zich stuk voor stuk enthousiast over de woongroep in de hun vertrouwde buurt Bos en Lommer. Ze vinden steun en zorg bij elkaar, maar vooral ook gezelligheid.

Turkse ouderen

Ruim 12 jaar geleden hebben ze hun individuele woningen betrokken. Het zijn er tien in totaal en door Stadgenoot speciaal voor Turkse ouderen boven de 65 jaar gerealiseerd binnen het nieuwbouwcomplex 'De Buskenblaser'. 'Het openbaar vervoer voor de deur en de winkels van het Bos en Lommerplein op loopafstand vinden we ook heel handig', zeggen de bewoners in koor.

'We ervaren bij elkaar een gevoel van geborgenheid'

Zelfgebakken baklava

Een van hen is Yusuf Süne (77), gepensioneerd spoorwegbeambte en aanjager van allerlei activiteiten binnen de woongroep. Hij kookt en bakt graag in de gezamenlijke woonruimte, waar ook een keuken met een groot fornuis is te vinden. Vandaag serveert hij zelfgebakken, nog warme broodjes met gehakt en heerlijke baklava. Yusuf is afkomstig uit Sifas, een stad in Midden Turkije en op 16 november 1964 in Nederland gearriveerd. Na wat omzwervingen kon hij aan de slag bij de Nederlandse Spoorwegen in Amsterdam, waar hij 39 jaar heeft ge-

werkt. Daarnaast had hij samen met een vriend nog een bakkerij en restaurant op de Haarlemmerdijk, wat zijn liefde voor koken verklaart. Yusuf woont samen met zijn vrouw in de Tweede Lente. Hij vindt de saamhorigheid erg prettig. 'We hebben elkaars telefoonnummers en sommige bewoners ook elkaars sleutels. Laatst was een van de bewoners gevallen en kon niet meer opstaan. Hij belde en ik was er binnen een minuut. Zo hoeven we ook onze kinderen minder te belasten.'

Praten over vroeger

Teruggaan naar Turkije na zijn pensionering, is voor Yusuf eigenlijk nooit aan de orde geweest. 'We worden ouder en hebben meer medische zorg nodig. Die is op de plek waar we vandaan komen veel minder van kwaliteit. En onze kinderen wonen hier natuurlijk! Dat geldt ook in grote mate voor de andere bewoners. Daarom waarderen ze het zo dat ze hier in de huiskamer met elkaar over vroeger kunnen praten. Maar niet alleen dat. Volgens Yusuf gaat het ook vaak over politiek. Hoewel ze allemaal een groot deel van hun leven in Amsterdam wonen, hechten deze Turkse mensen naar eigen zeggen nog sterk aan hun eigen cultuur. 'We ervaren bij elkaar een gevoel van geborgenheid.'

Woonpark Ommershof, Oosterbeek

In de lommerrijke omgeving van Oosterbeek ligt het vegetarisch woonpark Ommershof. Het bestaat uit een verzorgingshuis en groepjes kleine bungalows en huizen verdeeld over het park, die samen een woongemeenschap vormen. Met centraal gelegen een kas en een kruidentuin. De bewoners hebben één ding gemeen: ze eten geen dieren. Het echtpaar Dugger woont sinds 2006 tot grote tevredenheid in het Ommershof van Woonzorg Nederland.

Vegetarisch

Toegegeven, Don Dugger (80) moest vegetariër worden om in het Ommershof te kunnen wonen. "In Texas, waar ik vandaan kom, daar kan je niet om vlees heen. Vegetarisch eten bestond daar helemaal niet." Maar hij heeft er geen moment spijt van. "Ik mis het eten van vlees helemaal niet, integendeel." Zijn vrouw Rinske Dugger (77) eet al veel langer geen vlees en vis meer. "Sinds de zwangerschap van een van onze kinderen bleek ik er slecht tegen te kunnen. De gedachte aan een levend wezen eten staat mij nu ook principieel tegen, ook al respecteren we mensen die niet vegetarisch eten natuurlijk wel."

*'Allemaal mensen die nadenken
over de wereld waarin zij leven'*

Diversiteit

Volgens Rinske Dugger is het vegetarisch zijn niet iets wat dagelijks besproken wordt in het Ommershof. "Het is eigenlijk heel vanzelfsprekend. De diversiteit van de

mensen die hier woont is juist groot." Don: "Er wonen hier Rozenkruizers, antroposofen, humanisten, noem maar op. Het zijn wel allemaal mensen die nadenken over de wereld waarin zij leven. En hebben daar een bepaalde overtuiging bij. En het zijn mensen die zich betrokken voelen bij de natuur en het milieu. Dat is heel belangrijk hier." Rinske: "het zijn ook mensen die goed luisteren, die geïnteresseerd zijn in elkaar. Het is hier heel prettig." En niet in de laatste plaats vanwege de omgeving. Zo komt Rinske volledig tot rust in de bossen. Don vindt het ook wel prettig dat er een stad, in dit geval Arnhem, in de buurt te vinden is.

Vriendschappen

In het Ommershof kunnen mensen best op zichzelf zijn, maar zoeken zij elkaar ook op. Zo werken verschillende bewoners samen in de gemeenschappelijke kruidentuin en aan het bijhouden van het groen in het park. Don organiseert samen met twee andere bewoners een maandelijke gespreksgroepje waar steeds een ander onderwerp op het programma staat. Er is ook een klassieke muziekavond en alle bewoners kunnen in het restaurant van het verzorgingshuis, dat ook in het park staat, een hapje eten als zij dat willen. Rinske: "Er zijn hier ook echt vriendschappen ontstaan. Sommige mensen gaan bijvoorbeeld samen op vakantie. Het is een bijzondere gemeenschap."

INTERVIEW: HUGO DE JONGE, MINISTER VAN VWS

‘Onze samenleving moet leren samen te leven’

Hugo de Jonge draagt collectieve woonvormen voor senioren een warm hart toe. We moeten weer leren samenleven, aldus de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Kleinschalige collectieve woonvormen kunnen dan ook helpen eenzaamheid te bestrijden, volgens De Jonge misschien wel het grootste sociale vraagstuk van onze tijd.’

Senioren moeten langer zelfstandig wonen. Is dat positief?
“Het is niet zozeer dat senioren langer zelfstandig móeten wonen. We zien al jaren een trend dat senioren zo lang mogelijk thuis willen wonen. Het percentage ouderen dat naar een verzorgingshuis wil, neemt al decenia af. Als je het ouderen zelf vraagt blijkt steeds dat zij graag zo lang mogelijk de regie over hun eigen leven willen houden. Dit kan in het huis waar zij al hun hele leven wonen, of in een woonvorm die aansluit bij hun behoefte aan bijvoorbeeld meer gezelschap om hen heen. We worden met z’n allen steeds ouder en blijven langer vitaal. Daar past de wens om zo lang mogelijk thuis te

wonen goed in, maar het moet natuurlijk wel prettig, veilig en verantwoord blijven. Met het programma Langer Thuis werken we eraan om de randvoorwaarden daarvoor op orde te brengen.”

Is eenzaamheid een gevolg van langer zelfstandig wonen?
“Eenzaamheid is misschien wel het grootste sociale vraagstuk van onze tijd. Van de 75-plussers geeft meer dan de helft aan zich in meer of mindere mate eenzaam te voelen. Daar kunnen we ons niet bij neerleggen. We lijken het omzien naar elkaar soms wel een beetje verleerd te zijn, onze samenleving moet weer leren samen

te leven. Ook vanuit dat oogpunt zijn nieuwe vormen van collectief wonen, met zorg nabij, belangrijk.

'We zien een groeiende vraag en ook het aantal initiatieven neemt toe'

Maar het klassieke verzorgingshuis is daarvoor volgens mij niet de oplossing. Andere vormen van gezamenlijk wonen, zoals de Knarrenhof in Zwolle waar ik pas op bezoek was, zijn ook mogelijk. De Knarrenhof is gebaseerd op de hofjes van vroeger, maar met de zorg en het gemak van vandaag de dag."

U hecht belang aan collectieve woonvormen?

"Er is een groeiende behoefte aan nieuwe vormen van collectief wonen voor ouderen. Kleinschalig, zelfstandig, maar waar zorg en ondersteuning voor handen is als het nodig is. Dat hoeft niet te gaan om zorg en ondersteuning in formele zin – maar ook dat burens naar elkaar omzien, elkaar helpen, elkaar erbij betrekken. Dat is enorm belangrijk om eenzaamheid te voorkomen. Niet alleen vanwege het normale sociale contact, maar ook omdat je mét elkaar vóór elkaar verantwoordelijk bent. Je bent

belangrijk voor de ander, je doet ertoe. Het heeft alles met zingeving te maken: zit er nog wel iemand op mij te wachten?"

Welke rol ziet u voor het Rijk als het om collectieve woonvormen gaat?

"We zien een groeiende vraag en ook het aantal initiatieven neemt toe. De Knarrenhof bijvoorbeeld heeft al in meer dan 200 gemeenten initiatieven lopen. Wat we zien is dat de financiering ervan vaak moeilijk rond te krijgen is. Reden waarom we onlangs hiervoor een stimuleringsregeling hebben opengesteld om die financiering makkelijker te maken. Een andere belemmering is dat het lastig is voor initiatiefnemers om grond te vinden waarop gebouwd kan worden. Ik heb daarom ook tegen gemeenten gezegd: 'maak nou ruimte hiervoor, want de vraag naar deze woonvormen zal als gevolg van de vergrijzing alleen maar toenemen.'"

Is meer aandacht nodig voor senioren met een laag inkomen?

"Eenzaamheid is iets dat door de hele samenleving speelt, alle rangen en standen – ongeacht leeftijd, inko-

men, opleidingsniveau, of herkomst – hebben er mee te maken. Voor iedereen is het dus belangrijk dat we de samenleving zo inrichten dat mensen niet buiten de boot vallen.

Collectieve woonvormen zijn voor iedereen die ouder wordt van belang, maar natuurlijk moeten we juist ook oog hebben voor diegenen met minder draagkracht. Dat zie je ook in voorbeelden als de Knarrenhof: een substantieel deel van de woningen is sociale huur, en de sterkere schouders dragen financieel meer bij aan de collectieve uitgaven dan de degenen met een kleinere portemonnee. In de stimuleringsregeling wordt hier ook rekening mee gehouden. Projecten die van de regeling gebruik willen maken moeten gericht zijn op de lagere en middeninkomens."

Welke mogelijkheden ziet u om collectief wonen voor lage inkomens te stimuleren?

"Als het gaat om het stimuleren van nieuwe collectieve kleinschalige woonvormen voor ouderen richten we ons in het programma Langer Thuis juist op de lagere en middeninkomens. We gaan er vanuit dat nieuwe arrangementen voor de hogere inkomens over het algemeen

wel wat meer 'vanzelf' tot stand komen. Dat betekent bij de stimuleringsregeling bijvoorbeeld dat we bij de bouw er van uitgaan dat bijvoorbeeld 25% van de woningen beneden de huurtoeslaggrens liggen.

Woningcorporaties zijn daarom ook nauw betrokken bij de uitvoering van Langer Thuis. En je ziet ook dat het kan. De Knarrenhof noemde ik al, maar er zijn meer voorbeelden zoals de Zorgbutler of het Ouden Huis. In Het Ouden Huis wonen ongeveer 40 ouderen in eigen huurwoningen. Er is een gemeenschappelijke eetkeuken en zitkamer. De locatie wordt 'gerund' door de Zorgdragers; een ondernemersechtpaar dat ook op de locatie woont."

Kunt u schetsen wat het maatschappelijke rendement van collectief wonen is?

"Het is moeilijk om daar een hard 'sociaal rendement' zo een op een aan te koppelen. Maar het lijkt geen twijfel dat naast het voordeel dat het ieder persoonlijk oplevert – dat je weet dat je erbij hoort, dat anderen naar je omzien – er ook een groot maatschappelijke rendement vanuit gaat. Mensen die zich beter voelen en minder eenzaam, blijven langer gezond en vitaal en hebben minder zorg nodig."

MEER VARIATIE NODIG IN OUDERENHUISVESTING

‘Zorg voor een betekenisvol bestaan’

Nederland moet meer variatie bieden tussen een zelfstandige woning en het verpleeghuis. Collectief wonen met gelijkgestemden biedt een goede basis voor een waardevol leven, maar is slechts één van de oplossingen. Er bestaat ook grote behoefte aan meer mogelijkheden voor wonen met wat zorg.

De tijd dringt, zo zegt Alex Sievers. Hij is oprichter van Beyond Now en houdt zich al meer dan twintig jaar bezig met ‘goed ouder’ worden. “Er komt een enorme groep ouderen aan, maar lange tijd hebben we de gevolgen van vergrijzing niet onder ogen willen zien. Direct na de eeuwwisseling wisten we al dat zich problemen zouden gaan voordoen op de arbeidsmarkt van zorg en welzijn.” Gemeenten moeten volgens hem de regie nemen in het verbeteren van het woonklimaat voor ouderen. “Veel senioren verhuizen in de praktijk te laat. Dat gebeurt onder meer omdat er weinig te kiezen valt. Terwijl het beter zou zijn als zij in hun kracht van hun leven omzien naar een andere leefomgeving. Juist dan zijn ze nog in staat nieuwe sociale verbanden te maken.”

Eigen kracht

Sievers toonde zich vijftien jaar geleden al voorstander van de vorming van communities met gelijkgestem-

de ouderen. “Ik denk dat een kwalitatief goede samenleving alleen vanuit de eigen kracht van mensen kan worden gemaakt. Als mensen zich ergens thuis voelen, dan willen zij zich inzetten voor de samenleving in bredere zin. Verschillende onderzoeken bevestigen dat ook. Mensen moeten worden gefaciliteerd in hun eigen regie en in hun humaniteit, maar dat idee landde destijds niet. Gelijkgestemden hoorden niet bij elkaar te worden gezet. Dat zou segregatie bevorderen. Als daar onder meer in de sociale huursector nu anders over wordt gedacht, dan is dat een positieve ontwikkeling.”

Hoe realiseerbaar is die vorming van dergelijke communities? “Een community is niet voor iedereen de oplossing, maar het is belangrijk in ons land een aantal van dergelijke projecten van de grond te tillen.

Collectiviteit moet daarbij de resultante zijn van verantwoordelijkheid en betekenis. Niemand wil worden weggezet. Leven is waardevol, als het betekenis heeft." Hij verwijst naar Japan. Kortgeleden bezocht hij één van de plekken waar mensen significant gelukkiger ouder worden. "In Okinawa doen die 90-plussers niet zoveel meer aan het onderhoud van hun huis, maar tegelijkertijd leven ze zelfstandig en gezond. Zij ontmoeten elke dag hun vrienden en vriendinnen. Zo vinden zij een betekenisvol bestaan."

ALEX SIEVERS

'Collectiviteit moet de resultante zijn van verantwoordelijkheid en betekenis'

Sterke variatie

Het karakter van de in ons land te vormen gemeenschappen kunnen volgens hem sterk variëren. "Hoogopgeleide witte mensen in Amsterdam-Zuid hebben andere wensen en verlangens, dan zeg een Surinaamse

gemeenschap in Amsterdam-Zuidoost. Het gaat erom ouderen met elkaar te verbinden op basis van de thema's die zij zelf belangrijk vinden en geef hen daarin alle vrijheid." Professionals moeten, zo zegt Sievers, vervolgens de durf hebben bepaalde zaken los te laten.

Corporaties zouden huurders bij de invulling van hun eigen verantwoordelijkheid een naar eigen inzicht aan te wenden financiële bijdrage kunnen meegeven. "Het is misschien wel lastig, maar dat geeft mensen meer kracht om hun eigen richting te bepalen. Dat is ontzettend belangrijk. Ik ben er namelijk van overtuigd dat bij meer woonkwaliteit het beroep van senioren op (kostbare) zorg- en welzijnsvoorzieningen zal afnemen."

Collectieve woonvormen zijn waardevol, ook in de sociale sector, maar zo benadrukt Yvonne Witter, adviseur wonen, zorg en welzijn bij Aedes, het probleem van ouderenhuisvesting is vele malen groter. "Met nieuwe collectieven zijn we er nog lang niet. Het SCP heeft kortgeleden een rapport gepubliceerd over thuiswonende ouderen. Zij schetsen een tekort aan mantelzorg, on-

voldoende professionele hulp en een mismatch op de woningmarkt tussen vraag en aanbod. Gelukkig is er de laatste tijd meer aandacht voor dergelijke problemen en groeit het besef dat we meer variatie moeten bieden tussen de zelfstandige woning en het verpleeghuis.”

De vorming van nieuwe collectieven is voor haar niet de enige oplossing. “Sommige mensen zijn wellicht beter af met een Thuishuis, een soort van kleinschalig studentenhuis voor ouderen die dreigen te vereenzamen. Er zijn de afgelopen vijftien jaar nog maar vijf van ontwikkeld, maar in Rotterdam zijn er plannen om in verschillende wijken vijftien van dergelijke complexjes te realiseren.”

Thuis wonen

De meeste mensen zullen gewoon thuis blijven wonen. Dat kan goed, aldus Witter, als de omliggende infrastructuur voldoende kwaliteit heeft. “Denk aan ‘triple A-wonen’: apotheek, arts, Albert Heijn. En biedt kans op ontmoeting. Zorg ook voor goede openbare ruimte en een goed toegankelijke bushalte. Juist daar mag in ons land nog wel wat aan gebeuren. Nederland kan wat dat betreft een voorbeeld nemen aan Taiwan. Denk verder na over de gevolgen van klimaatverandering. Zeker voor ouderen is het belangrijk groene plekken met verkoeling te bieden. En we moeten in onze openbare ruimte rekening houden met een toenemend aantal thuiswo-

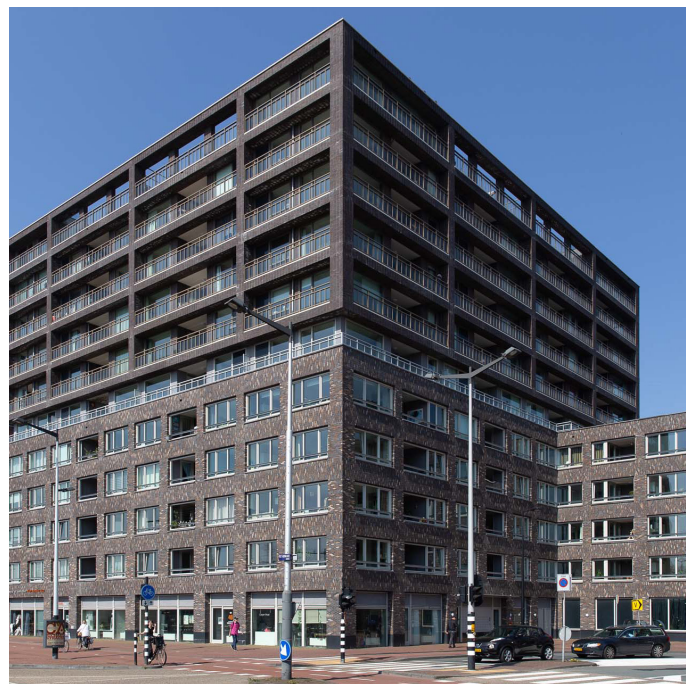
nende dementerenden. Zij hebben baat bij herkenbare looproutes.”

In veel corporatiewoningen wonen nu al oude mensen, zo zegt Witter. “Corporaties worden geleidelijk aan geconfronteerd met de effecten van langer thuis wonen en

het sluiten van de verzorgingshuizen. Het is belangrijk om samen met de gemeente en zorgorganisaties op wijkniveau meer duidelijkheid te krijgen over de kenmerken van eigen bewoners. Wie woont waar en wat komt er aan? Ook hebben we behoefte aan meer mogelijkheden voor wonen met wat zorg. In Amsterdam wordt al geëxperimenteerd met een kleinschalige woonvorm voor dementerenden onder leiding van de familie. Eén van de variaties kan ook zijn een ‘meergeneratiewoning’, een mantelzorgwoning of een kangoeroewoning. Corporatie Lefier in Groningen heeft 22 van dergelijke woningen. Voor deze woningen bestaat veel belangstelling.”

YVONNE WITTER

‘We hebben ook behoefte aan meer mogelijkheden voor wonen met wat zorg’

Ramses Shaffy Huis, Amsterdam

In een modern nieuwbouwpand van Stadgenoot aan de Piet Heinkade in Amsterdam leven 36 jonge en oude kunstenaars bij elkaar. Het is een initiatief van Kunstenaarshuizen Amsterdam en het idee erachter is dat gelijkgestemden hier kunnen wonen, werken, elkaar ontmoeten en exposeren. Een moderne woongroep, waarin ieder wel zijn eigen luxe appartement heeft met allerhande voorzieningen, inclusief de nieuwste foefjes op het gebied van klimaatcontrole. In de gemeenschappelijke gangen zie je overal kleine en grote kunstwerken. In het atrium hangt aan een overdwers gespannen lijn 'de witte was', een project van een van de kunstenaars.

Jong en oud

Bewoner van het eerste uur Hans Cleen, 72 jaar, vindt een heel prettig concept. De wanden in het appartement van de nog altijd actieve grafisch vormgever en illustrator, hangen vol met eigen kunst. Opvallend zijn de manga-achtige meisjesfiguren in pastelkleuren. De geboren Amsterdammer gedijt hier goed. In de jaren tachtig heeft hij al eens in een woongroep voor kunstenaars in Hoorn gewoond en hij waardeert vooral het gemeenschapsgevoel. "Je kunt altijd bij elkaar aankloppen en hoeft niets uit te leggen." In het Shaffy Huis wonen naast kunstenaars ook dansers en schrijvers. Wat Hans Cleen vooral belangrijk vindt, is de mix van jonge en oude mensen, mannen en vrouwen. "De jonge kunstenaars zorgen voor een nieuwe wind en nieuwe kennis en er ontstaan mooie samenwerkingsverbanden. We vormen hier een dorpje van prettige zielen."

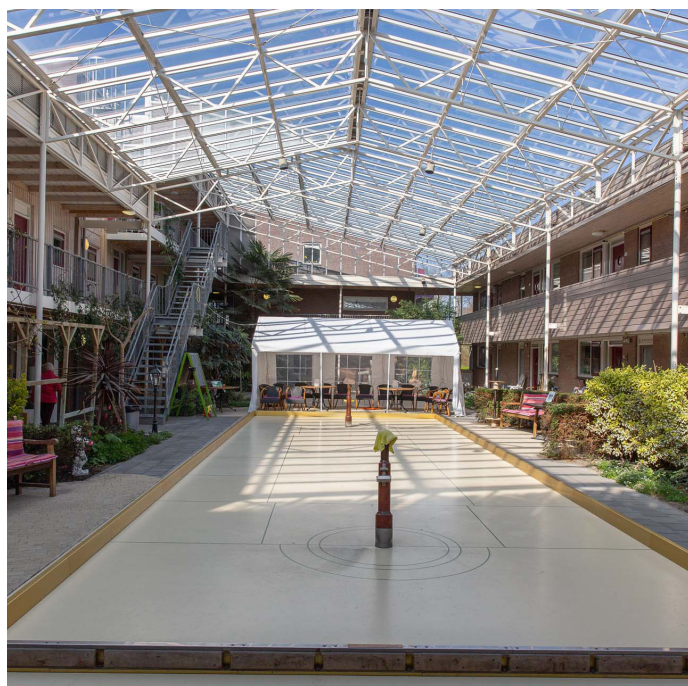
Sociëteit

Waar de interactie tussen de bewoners op professioneel vlak groeit, valt er qua gezamenlijke sociale activiteiten en gezelligheid nog wel wat winst te boeken. Een op een zoeken de bewoners elkaar wel op, maar van menigeen zou het wel wat bruisender mogen in het Shaffy Huis. Cleen heeft zich daarom opgeworpen om de sociëteit meer leven in te blazen. Die is gevestigd in de gemeenschappelijke ruimte op de begane grond en wordt gedeeld met Zorggroep Amsterdam Oost. Begin mei gaan hier voor het eerst de deuren open van het Shaffy Café. Naast de bewoners zijn ook creatieven uit de buurt voortaan iedere vrijdagmiddag welkom om onder het genot van een drankje ongedwongen met elkaar van gedachten te wisselen.

'Een dorpje van prettige zielen'

Atrium

Hoewel nu 'de was' er hangt, zouden Hans Cleen en verschillende andere bewoners de middenruimtes graag continu willen benutten voor exposities van eigen werk. Ze zijn er nog over in onderhandeling. "Het zou een mooie extra verbinding kunnen vormen tussen de bewoners."

Buiten Zorg, Zuid-Scharwoude

In Buiten Zorg in het Noord-Hollandse dorp Zuid-Scharwoude is direct duidelijk dat de lokale identiteit een voorname rol speelt. Op de muren in de gangen zijn reliëfs van het 'Rijk der duizend eilanden' weergegeven. Die kleine eilandjes zijn kenmerkend voor de omgeving. En er is rekening gehouden met lokale tradities. Zo valt op de binnenplaats de kolfbaan op, een lokale sport die het midden lijkt te houden tussen curling en cricket. Tijdens de soos op vrijdagmiddag kan het er fanatiek aan toe gaan als bewoners met elkaar het spel vlotbruggen spelen.

*'Veel bewoners kennen
elkaar van vroeger'*

Lokale behoefte

Volgens Jaap Budding komt vijftien procent van de senioren die in Buiten Zorg woont uit de directe omgeving. "Buiten Zorg voorziet in een lokale behoefte en veel mensen kennen elkaar van vroeger." Voor zijn schoonvader geldt dit ook. Albert Knoll verhuisde jaren geleden naar Zuid-Scharwoude om in de buurt van zijn kinderen te wonen. Ruim tien jaar geleden trok hij samen met zijn inmiddels overleden vrouw in een appartement in Buiten Zorg en nu woont hij daar alleen in een recent gerenoveerd en vergoot tweekamerappartement, dat van alle moderne gemakken voorzien is.

Bijzondere planten

Knoll, voormalig docent aan de tuinbouwschool en leer-

meester van de beroemde tuinarchitect Piet Oudolf, houdt van de gemoedelijke sfeer en het familiale karakter in het Noord-Hollandse Buiten Zorg. "Ik heb altijd veel in de gemeenschappelijke tuin gewerkt en dan maak je vanzelf een praatje met de andere mensen die hier wonen." De 99-jarige bewoner van Buiten Zorg schreef jarenlang een nieuwsbrief vol over de bijzondere planten in de tuin. Zoals over zijn trots, een kleurige plant die alleen op de Azoren in het wild groeit en een hennepplant die ineens in de tuin bleek te staan. "Waarschijnlijk is er een zaadje via een vogel in de tuin terecht gekomen," grinnikt Knoll. Ondanks zijn hoge leeftijd woont hij nog zo zelfstandig mogelijk. "Ik douche zelf en maak mijn eigen bed op." Daarnaast heeft hij een groepje vrienden waarmee hij dagelijks koffie drinkt en is hij vaste bezoeker van de soos op vrijdag.

Vrijheid en eigenwaarde

De afgelopen jaren heeft Habion verzorgingshuis Buiten Zorg omgetoverd in een woongebouw. Senioren wonen zelfstandig en kunnen gebruik maken van verschillende publieke ruimtes, waaronder een restaurant. De nieuwe opzet is in samenspraak met bewoners gebeurd waarbij het uitgangspunt is geweest dat 'senioren door willen leven in een omgeving die draait om vrijheid, eigenwaarde en zelfstandigheid. Waar je elkaar ontmoet en iets voor elkaar betekent.' Bijzonder is dat de bewoners zelf 24-uurszorg georganiseerd hebben.

Willem Dreesflat, Groningen

Nico Staal woont sinds 2015 in de Willem Dreesflat in Groningen-Zuid. "Ik woon hier voortreffelijk; in een mooi huis op een mooie plek. We hebben een prachtig uitzicht op de Hoornse Meer. Er zijn voortdurend activiteiten op het water. Eerder heb ik al eens gezegd, dat ik hier nooit meer weg zal gaan."

Socialistische achtergrond

De Willem Dreesflat dateert uit de jaren negentig van de vorige eeuw. Op initiatief van wijlen PvdA-wethouder Ypke Gietema realiseerde woningcorporatie Gruno de flat speciaal voor 55-plussers met een socialistische achtergrond. Het initiatief daarvoor kwam indertijd van de Stichting Eigentijds Wonen voor Ouderen (SEWO). "In de loop der jaren is politieke afkomst als vestigingsfactor naar de achtergrond verdwenen. Wij staan tegenwoordig open voor alle ouderen die behoefte hebben aan een mooie woning."

Voordracht bewoners

Staal werkte voor zijn pensionering bij de marechaussee. Hij was onder meer betrokken bij de beveiliging van de omwisseling van de gulden naar de euro. Als vrijwilliger was Staal veelvuldig actief in de voetbalwereld. Met zijn 77 levensjaren hoort hij bepaald niet tot de oudste bewonerscategorie. Eerdaags hoopt één van de bewoners haar honderdste verjaardag te vieren. Als secretaris van de bewonersvereniging is hij betrokken bij de selectie van de nieuwe bewoners. "Als er een woning leegkomt, dan kunnen mensen zich via Woningnet aanmelden. Niet zelden dienen zich twintig of dertig geïnteresseer-

den aan. Wij doen vervolgens de voordracht aan woningcorporatie Nijestee, de huidige eigenaar van het complex. Een commissie van drie personen voert daarvoor een gesprek met de toekomstige bewoner." Van strenge selectie is geen sprake. "Het is niet aan ons om te oordelen over leefstijl of geloof. Deelname aan onze gezamenlijke activiteiten is ook geen verplichting. Daarin is iedereen vrij."

'Willem Dreesflat is speciaal gebouwd voor socialistische ouderen'

Jaarlijkse contributie

De exploitatie van de gemeenschappelijke ruimte is in handen van de bewonersvereniging. "De corporatie stelt de ruimte beschikbaar. De bewonersvereniging draagt de kosten van inrichting en energiegebruik. Daarvoor betalen de leden/bewoners jaarlijks contributie." De koffieruimte in het gebouw wordt, zo zegt Nico Staal, voor allerlei activiteiten gebruikt. Zowel door de activiteitencommissie van de eigen bewoners, als door mensen uit de buurt. Met onder meer biljarten op maandagavond, sjoelen en rummikub op dinsdag en een bridgeclub met wijkbewoners op vrijdagmiddag. Ook een esperanto-club van buiten vindt onderdak in de Willem Dreesflat. Buurtzorg gebruikt de ruimte om de twee weken om er te vergaderen. Verder is er dit voorjaar een lezing voorzien over zorg voor senioren.

Stadgenoot

HABION
www.habion.nl

STADGENOOT
www.stadgenoot.nl

WOONZORG NEDERLAND
www.woonzorg.nl

IDEE EN SAMENSTELLING
www.congresredactie.nl
KNSM-laan 4 1019 LL Amsterdam

REDACTIE
Bert Pots/pots@congresredactie.nl
Joost Zonneveld/zonneveld@congresredactie.nl
Annemieke Diekman

ONTWERP
Thelma VanOordt/
www.Ontwerpbureau-Amsterdam.nl/DeWerksalon

FOTOGRAFIE
Xander Remkes/www.xanderremkes.nl
foto's bij interview minister De Jonge: Ministerie van
VWS en Knarrenhof

WORDPRESS OPMAAK
Aram de Glas/www.glashelderdesign.nl